

John af Salisbury. Forsker, formidler og inspirator

af David Bloch

Jeg vil fremhæve tre ting ved Gorm Tortzen: (1) hans fine kombination af forskning og formidling; (2) hans fantastiske evner som inspirator; og (3) bredden i hans arbejde, som spænder fra antikken over middelalderen og helt til vor tid. Vi hylder en forsker, formidler og inspirator. I denne festskriftartikel vil jeg præsentere en middelaldertænder, som på mange måder står for de samme tre dyder: John af Salisbury.

John af Salisbury (ca. 1115-1180)

John af Salisburys præcise fødselsår er ukendt, og det samme er så godt som hele hans barndom og ungdom.¹ Vi ved, at han i 1136 påbegyndte sine studier i tidens førende uddannelsesby, Paris, og han kan da ikke have været meget ældre end 20, muligvis endda noget yngre.

Fra og med studietiden ved vi meget mere. John begyndte hos tidens filosofiske stjerne, Peter Abelard (1079-1142), og efter at Abelard forlod Paris et par år senere, studerede han på skift hos næsten alle tidens største tænkere: Robert af Melun (ca. 1100-1167), Vilhelm af Conches (ca. 1080-1154), Thierry af Chartres (ca. 1100-1150), Gilbert af Poitiers (ca. 1075-1154) og flere andre.² Især blev han tilsyneladende skolet i logik, grammatik og teologi.

Efter skoletiden begyndte en karriere som diplomat for en række af tidens mægtigste mænd, en karriere, der bragte ham på et utal af rejser, bl.a. forhandlede han flere gange med paven selv. En enkelt pave, den engelske Adrian IV, var hans personlige ven.

-
1. Om Johns biografi kan f.eks. læses i Guth (1978) og Nederman (2005).
 2. Om alle disse kan læses i Dronke (1988). Se også Bloch & Ebbesen (2010) 32.

De engelske politiske forhold var komplicerede og kaotiske på Johns tid, og han måtte i perioder gå i eksil — hvilket havde den store fordel, at han så kunne arbejde koncentreret på sine storværker: *Policraticus* (om statsteori) og *Metalogicon* (om logik og uddannelse).

I 1176 blev han biskop af Chartres, hvor han døde fire år senere. I den umiddelbare eftertid var han kendt og blev læst i et vist omfang. Nu til dags er han næsten kun kendt af fagfolk.

Den aristoteliske revolution

John levede i en videnskabeligt særdeles dynamisk periode. I første halvdel af århundredet genopdagede man de aristoteliske skrifter, og de værker, som ikke allerede fandtes i Manlius Boethius' oversættelser, blev nu oversat, først og fremmest fra græsk, men nogle også fra arabisk. Det var i næsten alle tilfælde de græske, *ikke* de arabiske, som forskere ellers længe fejlagtigt troede, der fik betydning i middelalderen.³

Næsten hele Aristoteles blev oversat, men det var kun logikken (*Organon*) der fik umiddelbar betydning. Den aristoteliske logik var før oversættelserne kendt via to skrifter: *Kategorierne* og *Om fortolkning (De interpretatione)*, samt en række af Boethius' stærkt aristoteliske skrifter. Dette var "Den gamle logik" (*logica/ars vetus*). Med "Den nye logik" kom de tunge skrifter: *Den første analytik*, *Den anden analytik*, *Topikken* og *Sofistgendrivelserne*, der må siges at udgøre Aristoteles' væsentligste bidrag til logikken. *Sofistgendrivelserne* blev med det samme populære, men resten af skrifterne var tilsyneladende for vanskelige, og få tænkere, forskere og undervisere brugte dem som det videnskabens og undervisningens grundlag, som de burde have været, og som de blev i det 13. århundrede.

Alle andre Aristoteles skrifter var ubenyttede. Vigtige skrifter som *Fysikken*, *Om sjælen* og *Metafysikken* havde ingen indflydelse. Aristoteliske teorier om disse emner fik man via andre kanaler, ikke mindst den persiske filosof og læge Avicenna (ca. 980-1027). Først i 13. årh. kom hele Aristoteles til sin ret.

3. Dod (1982); Bloch & Ebbesen (2010) 10-17; Pasnau (2010, vol. 2) 793-97 (= Appendix B1).

Aristoteles havde allerede inden "Den nye logik" en enorm autoritet, og det kan derfor synes mærkeligt, at man ikke straks kastede sig over den nye Aristoteles. Men skrifterne var vanskelige, passede ikke let ind i det gamle curriculum, og man havde andre, udmærkede løsninger. Ikke desto mindre sidder man let med den fornemmelse, at det 12. årh. forspildte nogle videnskabelige muligheder ved ikke at tage skrifterne i brug.

John af Salisbury og Aristoteles

Her kommer John af Salisbury så ind i billedet. Tiden forstod nok, at Aristoteles var en gigant inden for filosofien og videnskaben, men det betød som sagt ikke, at man udnyttede ham fuldt ud. Tværtimod.

I 1120'erne skrev Hugo af St. Victor et værk med titlen *Didascalicon*,⁴ som ingen tegn viser på kendskab til de nye Aristotelesskrifter. Peter Abelard, der var kendt som en stor aristoteliker, nævner engang imellem skrifter fra "Den nye logik", men det er i hvert fald i visse tilfælde klart, at han ikke har set det skrift, han taler om, og han gør i det hele taget ingen egentlig brug af de nye Aristotelesskrifter.⁵ Thierry af Chartres, der også var berømt for sit kendskab til Aristoteles, udgav en tekstsamling med titlen *Heptateuchon*, som ganske vist havde udvalgte dele af alle Aristoteles' logiske skrifter med undtagelse af *Den anden analytik*, men det er meget usikkert, hvordan *Heptateuchon* blev brugt. Og hvis man ser på Thierrys kommentarer til nogle af Boethius' skrifter,⁶ er det klart, at den "nye" Aristoteles ikke er en integreret del af hans verdensbillede. Det samme kan siges om alle andre prominente tænkere fra første halvdel af det 12. århundrede.

John af Salisbury er ikke blot den første, som synes at vise kendskab til hele Aristoteles' *Organon*. Han forsøger også at sammensætte et undervisningsprogram, der er baseret på de logiske skrifter. Dette sker i skriftet *Metalogicon*,⁷ som er et stort anlagt forsvar for den traditionelle uddannelse i *trivium* (dvs.

4. Udgave: Buttimer (1939). Oversættelse: Taylor (1961).

5. Se især De Rijk (1970²), ikke mindst De Rijk's indledning.

6. Udgave: Häring (1971).

7. Udgave: Hall (1991). Oversættelser: McGarry (1955); Lejeune (2009). Begge er dog ofte upræcise. En ny engelsk ved J.B. Hall er under udgivelse.

grammatik, dialektik [logik] og retorik), men vel at mærke baseret på et undervisningsprogram, hvori Aristoteles' logiske skrifter spiller hovedrollen. Dette er nyt.

Metalogicon består af fire bøger, hvoraf de to første omhandler uddannelse generelt. En modstander, der i hovedsagen er fiktiv, men formentlig ikke helt og aldeles,⁸ har angrebet uddannelse i logik og retorik som nyttesløse discipliner. John forsvarer dem, og i tredje og fjerde bog kommer så det uddannelsesprogram, som skal vise, hvor langt man faktisk kan nå med studier i *trivium*. Dette består ifølge John af alle Aristoteles' logiske skrifter (og Porphyrios' *Isagoge* eller *Indføring*), og han gennemgår dem et for et og fortæller læseren, hvilken rolle de hver især skal spille.

Kategorierne gør rede for ords funktioner og referencemuligheder.⁹ *Om fortolkning* gør noget tilsvarende for sætninger.¹⁰ Disse to skrifter er således grundlaget for forståelsen af alt, hvad man kan gøre med sproget i uddannelse, forskning og daglig tale. Den egentlige uddannelse af fremtidige forskere og undervisere skal ske ved læsning af *Topikken*.¹¹

Aristoteles beskriver i *Topikken* disciplinen "dialektik", en gren af logikken, der for Aristoteles angiver gyldig argumentation baseret på gængse og acceptable præmisser (gr. *ἔνδοξα*). Altså: den form for argumentation, som man skal gøre brug af, hvis man vil gennemføre en alvorlig diskussion eller et kritisk-konstruktivt samarbejde med et andet menneske. Det betyder så også, at dialektikkens resultater altid vil have en vis grad af usikkerhed. Når præmisserne ikke er fuldstændig sikre, kan konklusionerne heller ikke blive det. Hermed adskiller den sig fra "demonstration" (gr. *ἀπόδειξις*), som beskrives i *Den anden analytik*. Demonstration bygger på præmisser, som ikke kan bestrides: De er sande, nødvendige, primære, grundlæggende årsager og har i det hele taget en række egenskaber, der gør, at de ikke kan diskuteres. I modsætning til dialektik er demonstration således ikke i sin natur en dialog. Dens resultater kan lige så lidt diskuteres som svaret på spørgsmålet: "Hvad er 2 + 2?". Demonstration og dialektik har dog ifølge Aristo-

8. Se Bloch (2010). John nægter at fortælle os hans navn, men kalder ham Cornificius, et navn, der henviser til en berygtet kritiker af Vergil.

9. *Metalogicon* III.2-3.

10. *Metalogicon* III.4.

11. *Metalogicon* III.5-10.

teles det til fælles, at de begge opererer med gyldige argumenter, altså argumenter, der har gyldig, deduktiv form (syllogistikken). Argumenters *form* beskrives i skriftet *Den første analytik*,¹² og derudover har man *Sofistgendrivelserne* til at sikre, at en evt. modpart ikke forsøger at narre en med snydeargumenter.¹³

Hvorfor vælger John netop *Topikken* som det vigtigste skrift? Man skulle jo tro, at alle ville foretrække demonstration som metode, da den bringer os sikker viden, ikke blot sandsynlig. En prominent Aristotelesforsker er endda gået så vidt som til at sige, at *Topikken* repræsenterer en forældet tankegang, som Aristoteles endda selv har gjort forældet ved sine teorier om analytisk-deduktiv videnskab i *Den første analytik* og *Den anden analytik*.¹⁴ Svaret er følgende: Sikker viden er umulig! *Den anden analytik's* mål er, siger John,¹⁵ urealistisk inden for alle andre discipliner end matematik, og selv her har brugerne svært ved at overholde de krav, som demonstration stiller. Man kan aldrig finde præmisser, der lever op til så strenge krav, ikke mindst fordi disse præmisser skal være primære. Der må ikke være andre præmisser, som begrunder dem, for så var der jo ikke i første omgang tale om egentlig første præmisser. Grundlæggende præmisser kan af natur ikke begrundes med fornuftsargumenter.

John har ret, når han her påpeger et stort problem i den aristoteliske teori, og hverken Aristoteles eller senere aristotelikere kan siges at have løst det endegyldigt. Men de har prøvet! John går en anden vej. Når det nu ikke lader sig gøre at bedrive demonstrativ videnskab, må vi finde en anden disciplin, som er så strengt videnskabelig som overhovedet muligt, og denne disciplin er aristotelisk dialektik. Dvs.: kritisk-konstruktiv dialog mellem to mennesker baseret på en strengt formel argumentationsform, som sørger for, at det højst kan være *indholdet*, ikke *formen*, som er problematisk i videnskaben. Det er selvfølgelig galt nok, hvis indholdet ikke er korrekt, men i det mindste har man i dialektikken videnskabelige metoder, som muliggør det videre arbejde med indholdet.

12. Johns gennemgang af dette skrift er i *Metalogicon* IV.1-5. Han bryder sig ikke meget om det, idet han finder det for vanskeligt. Medvirkende til sådan et syn på sagen er formentlig, at man allerede havde skrifter af Boethius om syllogistik, og der fandtes gode håndbøger af bl.a. Peter Abelard.

13. Se *Metalogicon* IV.22-23.

14. Ross (1995⁶) 57.

15. *Metalogicon* IV.6.

Et sådant grundsyn giver flere muligheder. Ikke blot kan det kaldes mere realistisk som videnskabsteori, det fungerer også bedre i en undervisningssituation. For ganske vist skal en lærer autoritativt give eleverne en grundlæggende viden, som de ikke har forudsætninger for at diskutere, men det er nu engang også lærerens opgave at inspirere dem, gøre dem interesserede i stoffet og kritiske. Dialektikken åbner op for den mulighed, at de selv kan arbejde videre med sagen, stille spørgsmål til læreren, argumentere for et andet synspunkt osv. Havde det været demonstrativ videnskab, var sagen uddebatteret, når sandheden var blevet fremstillet.

Konklusion

John af Salisbury vælger nok ikke de aristoteliske skrifter, som vi ville vælge som grundlag, og der er mange tekster, som han simpelthen ikke kender. Men hans forsøg på at benytte de aristoteliske skrifter i en undervisningsplan er under alle omstændigheder imponerende. Der var mange store tænkere i det 12. århundrede, og forsknings- og undervisnings-niveauet var generelt højt, men, som man ser allerede i det 13. århundrede, kunne det løftes væsentligt ved hjælp af de nye Aristoteleskrifter. John af Salisbury er tilsyneladende den eneste (Thierry af Chartres til en vis grad undtaget), der forsøger at bruge disse. Det er en imponerende bedrift af en mand, der også havde et utal af andre opgaver inden for diplomatiet, en mand, der var solidt forankret i en allerede eksisterende tradition, men ikke var bange for at gå nye veje, udnytte det vidunderlige potentiale, som der er i antikkens tekster, og efter bedste evne formidle teksternes indhold.

bloch@hum.ku.dk

Bibliografi

- Bloch, D. 2010. 'John of Salisbury, Adam of Balsham and The Cornifician Problem', *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin* 79 : 7-30.
- Bloch, D. & Sten Ebbesen. 2010. *Videnssamfundet i det 12. og 13. århundrede. Forskning og formidling*, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filosofiske Skrifter 33 (København).
- Buttimer, C.H. (ed.). 1939. *Hugonis de Sancto Victore Didascalicon, De Studio Legendi*. A Critical text (Washington, D.C.).

- De Rijk, L.M. (ed.). 1970². *Petrus Abaelardus: Dialectica*. First Complete Edition of the Parisian Manuscript with an Introduction, Assen (1. ed. 1956).
- Dod, B.G. 1982. 'Aristoteles Latinus,' i Kretzmann & Kenny & Pinborg (1982) 45-79.
- Dronke, P. (ed.). 1988. *A History of Twelfth-Century Western Philosophy* (Cambridge).
- Guth, K. 1978. *Johannes von Salisbury (1115/20-1180). Studien zur Kirchen-, Kultur- und Sozialgeschichte Westeuropas im 12. Jahrhundert* (St. Ottilien).
- Hall, J.B. (ed.). 1991. *Ioannis Saresberiensis Metalogicon*. Edited J.B. Hall, Auxiliata K.S.B. Keats-Rohan, Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis 98 (Turnhout).
- Häring, N.M. 1971. *Commentaries on Boethius by Thierry of Chartres and his School*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Studies and Texts 20 (Toronto).
- Kretzmann, N. & A. Kenny & J. Pinborg (eds.). 1982. *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy. From the Rediscovery of Aristotle to the Disintegration of Scholasticism 1100-1600* (Cambridge).
- Lejeune, F. (trl.). 2009. *Jean de Salisbury: Metalogicon*. Présentation, traduction, chronologie, index et notes (Québec & Paris).
- McGarry, D.D. (trl.). 1955. *The Metalogicon of John of Salisbury. A Twelfth-Century Defense of the Verbal and Logical Arts of the Trivium*. Translated with an Introduction and Notes (Berkeley & Los Angeles).
- Nederman, C.J. 2005. *John of Salisbury*. (Tempe, Arizona).
- Pasnau, R. & C. van Dyke (eds.). 2010. *The Cambridge History of Medieval Philosophy*, vols. 1-2 (Cambridge).
- Ross, W.D. 1995⁶. *Aristotle*. With a New Introduction by J.L. Ackrill (London & New York) (1. ed. 1923).
- Taylor, J. (trl.). 1961. *The Didascalicon of Hugh of Saint Victor. A Medieval Guide to the Arts*. Translated from the Latin with an Introduction and Notes (New York).